54612
82/89 FI T56

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE
143. szám

MÓROCZ GÁBOR

Egy narratíva „varázstalanítása"

Örley István A Flocsek bukása című novellája

A novella a naiv olvasó számára a Pál utcai fiúkra emlékeztető, érdekfeszítő gyermektörténet, az úgynevezett „értő" olvasás viszont elvonatkoztat a szöveg primér szintjétől, és elsősorban a mű kidolgozott, finom motívumrendszerét, retorikai-poétikai bravúrjait értékeli és veszi kritikai górcső alá...

Ha elemző módon közelítünk egy irodalmi alkotáshoz, meg kell változtatnunk szokványos, hétköznapi befogadói viszonyulásunkat nemcsak az adott művel, hanem általában a megragadó hatást gyakorló szövegekkel kapcsolatban. A „naiv olvasó" a művet a maga teljességében éli meg, de ez a „totalitás" szükségszerűen felszínes, külsődleges marad. A befogadó *alapesetben* vagy kritikátlanul azonosul az alkotással, vagy éppolyan kategorikusan – egészében – elveti azt; nem képes távolságtartásra, és nem fogékony az árnyalatokra, a különbségekre. Ezzel ellentétben: az *elemzőnek* a műhöz való viszonya nem élményszerű: a szövegkontinuumot eltávolítja magától; részekre, elemekre bontja, azután az összetevőket egy eltérő teoretikus (nem esztétikai!) egységbe szervezi. Sajátos funkciót tölt be; hiányt pótol: feltárja a szöveg – közvetlen átélés során nem mutatkozó – rejtett mélységeit. Az elemzés magas színvonalat képviselő, „értő" olvasáson alapul, ám veszélyeket is rejt magában: mesterségesen konstruált összefüggések erőltetésével könnyen meg is hamisíthatja az eredeti – kétségtelenül: próteuszi, átváltozásra képes, nyitott struktúrát alkotó – szöveg jelentését.

A Flocsek bukása című Örley István-novella a naiv olvasó számára a *Pál utcai fiúk*ra emlékeztető, érdekfeszítő gyermektörténet, az úgynevezett „értő" olvasás viszont elvonatkoztat a szöveg primér szintjétől, és elsősorban a mű kidolgozott, finom motívumrendszerét, retorikai-poétikai bravúrjait értékeli és veszi kritikai górcső alá. Úgy gondolom, az elemző viszonyulás ebben a kontextusban magától értetődő. Örley ugyanis tudatos, a legkevésbé sem naiv, igazi modern

szerző, aki nem a féktelen ihlet rabja, hanem a művészi alkotás folyamatával együtt járó *hevületet* fékezni, mederbe terelni képes, gondosan komponáló íróegyéniség. Az elemző itt nem egyszerű íróval, hanem az átlagnál intellektuálisabb, a filozófiai jellegű megközelítések iránt fogékony, a reflexiót és önreflexiót magas színvonalon gyakorló „analitikussal" találkozik. Vagyis: a teoretikus értelmezés a sarkaiból kiforgatható „természet" szférája helyett egy olyan, létrehozója által *már eleve* racionálisan átvilágított szimbólumrendszerrel találja magát szemben, amely nem „véletlenül", „esetlegesen", hanem szándékoltan koherens.

Az Örleyre jellemző tudatosság egyértelmű jele, hogy a novella bővelkedik a travesztia-elemekben. A mű átütő erővel parodizálja azt a beszédmódot, amely a valóság jelentéktelen elemeit az *ésszerűség* (vagy egyfajta illuzórikus *távlat*) nevében megemeli, felmagasztosítja. Mindjárt az elbeszélés elején ironikus hatást kelt a kisszerű szituáció és a túlretorizáltság kontrasztja: a tudományos(kodó), illetve ünnepélyes kifejezésmód használata néhány agresszív kölyök csetepatéja kapcsán. Jellemző, hogy olyan fennkölt és „felnőttes" szavak szerepelnek Örley gyerektörténetében, mint „világnézet", „utókor", „egyetemesség"[1], „ügy"[2], „történelmi erők"[3], „közélet"[4], stb.; az erőseket, kiválóakat tömörítő Flocsek „törzsre", „pártra", „mozgalomra", „vallásra", „nemzetre"[5] emlékeztet; az egyes szám első személyben beszélő főhős pedig nyolcéves egykori önmagát egy felvilágosodás-párti francia arisztokratához hasonlítja! A finom, könnyen félreérthető irónia mellett más eszközöket is igénybe vesz a narrátor: szarkasztikus, tekintélyromboló „történetbölcseleti" jellegű „fejtegetésbe" kezd,[6] durva teóriaellenes szólamokat hangoztat, és a „cél nélküli célszerűség", a *spontaneitás* dicséretét zengi – miközben ő is reflexív elem közbeékelésével színesíti a narratíva hagyományosan irreflexívnek mondott („képi" és nem fogalmi) világát.

Természetesen ez a játék nem periférikus és nem öncélú: az elbeszélés arról is szól, hogy a gyermekek és a felnőttek „társadalma" – elvontabban: a sohasem vegytiszta *spontaneitás* és a tőle függetlenedni látszó, illetve a „meghaladottat" átformálni szándékozó *kultúra* (tudomány, áltudomány, pátosz) birodalma – számos összetevőjében megegyezik egymással. Tegyük hozzá: az előbbi nem tekinthető az utóbbi kicsinyített másának; a közvetlenség (pontosabban: a „primitívebb" közvetítettség) világának viszonylagos autonómiája nem hagyható figyelmen kívül. Az „éretlenek" közösségét olykor olyan törvények szabályozzák, amelyek a „magasabb rendű" közvetítettséget képviselő „meglett ember" számára első pillantásra szokatlanok. Alaposabb megfigyelés után viszont már egyre ismerősebbnek tűnnek... S ennek kapcsán jogosulttá válik a következő kérdés: vajon kizárólag a kölykök nevetségesek-e amiatt, hogy idétlen csetepatéikat fenségesnek álmodják, vagy a felnőttek, a vezetők, az államférfiak, a szónokok, stb. komoly tényked ése sem más végső soron, mint infantilis bohóckodás? Azaz: meghatározhatja, adott esetben háttérbe szoríthatja vagy eltörölheti-e a *kultúra* (a „tudomány", a pátosz) az „alacsonyrendű" *spontaneitás* szféráját, vagy maga is a közvetlenség

---

[1] ÖRLEY István, *A Flocsek bukása*, Magvető, Budapest, 1988, 13.

[2] Uo., 14.

[3] Uo., 14.

[4] Uo., 15.

[5] Uo., 13.

[6] „Minden népalakulás vidáman létezett volna e kategóriák [*ti. vallás, nemzet*] nélkül, csupán néhány szemüveges, kövér államtitkár nélkülözte volna egyetemi katedráját." Uo., 13.

„létharcának" olykor ízléstelen melléktermékе? Elképzelhető, hogy szélhámosok avatják a közönséges tárgyakat szimbólummá?

Ám, mielőtt túlzottan elmerülnénk az elméleti pókháló-szövögetésben, ne felejtsük el, hogy *A Flocsek bukása* című műben az elbeszélt idő és az ehhez kapcsolódó tér redukált: egy vélhetően 1920-as évekbeli nyári szünetben, augusztusban, a nappal meghatározott óráiban; illetve Piskolton, gazdasági épületek környékén és a gyerekhősök szobáiban játszódik a cselekmény. Ebből pedig az következik, hogy az imént vázoltnál még bonyolultabb viszonyban áll egymással a *gyermekek* és a *felnőttek* világa: ugyanis a két „klub" képviselői jóformán alig érintkeznek egymással. A narrátor-főhős az előbbiek létének csupán egy dimenzióját tárja fel: az azonos korosztályba tartozók belterjes kapcsolatait vizsgálja, s a különböző generációk tagjainak interakciójára csak jelentéktelen vagy inkább: jelentéktelennek látszó megjegyzések utalnak.[7] Mindazonáltal az elbeszélő-hős, aki a narráció idején már huszonhárom éves férfi, az *elbeszélt idő*ben viszont mindössze nyolcesztendős kisfiú, három különböző csoportra osztja – akkor is és azóta is – az embereket: *flocsek*ekre, *balog*okra és *felnőtt*ekre. Az első az erősek, nagyszerűek, a második a – hozzájuk képest – gyengék, alacsonyrendűek, a harmadik a kívülállók, „idegenek", kaszton kívüliek leginkább megvetésre méltó csoportja. A gyermekkultúra hierarchiájának élén tehát a flocsekek állnak, alján a balogok, a felnőttek pedig *besorolhatatlanok*: egy furcsa szubkultúra tagjai. Az első két közösség szorosan egybetartozik: hegeli terminussal élve egymás saját-másai; viszonyuk a hatalmas báty és a kiszolgáltatott helyzetben lévő – de azért aktív ellenállásra képes! – kisöcs relációjára emlékeztet. A harmadik „horda", a felnőttek időszakos jelenléte nehezen értelmezhető: zavaró külső körülménynek hat. A „nagyoktól" minden áron függetlenedni kell; az a legjobb, ha flocsek és balog nem is vesz tudomást róluk. Különös képlet: egy felnőtt megfigyelő esetleg azt hihetné, hogy a „nagyok" világának bizonyos mozzanatait új összefüggés-rendszerbe helyező gyerekek némi tisztelettel viszonyulnak a náluknál idősebbekhez – Örleynél mindennek az ellenkezőjét tapasztaljuk. A következő mondat talán megvilágítja, mire is gondolok: „A dákót a kastély biliárdszobájából zsákmányoltuk, és sokkal emelkedettebb célokra alkalmaztuk, mint holmi csontgolyók gurigálása."[8] Vagyis: a gyerekek „komolyabbak", mint az öncélúan játszadozó,

---

[7] A narrátor a következő felnőtt személyekről tesz említést az elbeszélés során: édesanyjáról, aki „renitens" fiát megveri és bezárja (*A Flocsek bukása*, 22., 35.); nagyanyjáról, pontosabban az ő selyemszoknyájáról, amelyet a Szultán a gyászszertartáson visel (39.); nagybátyjáról, aki a biliárddákótól kezdve a farakásig egy sor olyan szimbólum és hely tulajdonosa, amely a Flocsek és a Balog harcához kapcsolódik (14., 15.); Lenke néniről, a megfutamodó „ősbalogok" – Ernő és Dénes – édesanyjáról (20.); a „csoszogó" cselédről, akiről érdemben semmit sem tudunk meg (34.); egy „bizonyos" Bandi bácsiról, akibe Fantomas nővére, Genovéva szerelmes, s akiről nyilvánvalóan nem túl hízelgő a narrátor véleménye (23.); illetve a gyermekek és felnőttek világa között hidat képező, bár csak igen vázlatosan jellemzett Vilma néniről (26–27.). Az utóbbi figurája – kidolgozatlansága ellenére – külön figyelmet érdemel: ő az egyetlen felnőtt, akiről a narrátor-főhős elismerően beszél, méghozzá nemcsak a saját, hanem a többiek nevében is („díszpolgárnak számított társadalmunkban"). Ugyanakkor az elbeszélő azt sem hallgatja el, hogy a gyermekekkel különleges kapcsolatot ápoló, „rakoncátlanságban" őket is felülmúló – vagyis javíthatatlanul infantilis – Vilma néni a felnőttek világában nincs igazán otthon; kortársai elutasítóan, gúnyolódva viszonyulnak hozzá (26.). Így az ő közvetítő szerepe sajátos: nem a gyermekeket vezeti be a felnőtt létmód rejtelmeibe, hanem fordítva: a felnőttség (a „kultúra") önkorlátozását hajtja végre a gyermeki létezés (a „spontaneitás") újra elsajátítása érdekében.

[8] *A Flocsek bukása*, 15.

„bohém" felnőttek; a látszólagos közvetlenség közvetítettebb, mint az „igazi" közvetítések terrénuma! A kölykök képviselik a heroizmust, a felelősség hivatását a sivár békekorszak elkényelmesedett, felelőtlen polgáraival szemben. Ők célokat tételeznek, miközben szüleik, idősebb rokonaik, stb. – nemes koncepciók, eszmék híján – csak sodródnak az árral.

Annál tragikusabb (vagy tragikomikusabb), hogy a Flocsek magasztos narratívája is kiüresedik – s a varázstalanításban éppen az ismertetett szisztéma, ideológia és hierarchia egyik leglelkesebb korábbi híve, a többiek által *Fantomas Fandor*nak nevezett narrátor-hős játssza a középponti szerepet. Aki – tizenöt esztendő után, felnőttként – meglepően kíméletlen, mondhatni önkínzó hangon reflektál egykori tettére: „meghátrálásom nem a saját vesztemet okozta, de magát az «ügyet» buktatta meg"; „hisz ez az, amiről itt érett fejjel, töredelmesen gyónni óhajtok."[9] Márpedig gyónni az szokott, aki úgy hiszi: korábban bűnt követett el. S a huszonhárom éves narrátor sok-sok év elteltével még mindig vétkesnek érzi magát a Flocsek – a felnőtt perspektívájából nézve: a viszonylag autonóm gyermeki világ – mítoszának lerombolása miatt. Nyilvánosság előtt vállalt önvádja tiszteletre méltó, ha arra gondolunk, hogy akár el is hárithatná magától a felelősséget. A következőképpen érvelhetne: időben drámai módon változó, (legalább) három különböző „én"-re széteső személyiségét nem egy statikus-kategorikus létmódú ember mintája nyomán kellene megítélni. Ő azonban kibúvó keresése helyett iróniával elegy bátorsággal néz szembe történetének tragikus fordulataival: a Flocsek-Balog narratíva fokozatos eljelentéktelenedésével és – ettől elválaszthatatlanul – saját *kívülállóvá* válásának folyamatával.

Az utóbbi kifejezés használata már csak azért is indokolt, mert a hős magányossága az elbeszélt idő kezdetén még nem magától értetődő. Az „eredeti" Fantomas mindaddig, amíg a flocsekek táborába tartozik, semmiben sem különbözik a gőgös és érzelmes, haspárti és hitvalló „szultán", Első vagy Kövér Szabolcs csapatának többi tagjától. Fanatikus, dogmatikus szemléletű; a szentnek hitt ügyért bármilyen áldozatra kész; a törzsi ellenséggel, a Sanyi nevével fémjelzett „ősbalogokkal" szemben könyörtelen;[10] a külső aktivitás megszállottja. Azután harcostársai a tiszteletlenség vádjával illetik, megfosztják kiválasztottságától, s átlökik az ellentáborba – jellemző módon azért, mert a balogok „első generációja" eltűnik, s az általuk hagyott „űrt" ki kell tölteni.[11] (*Külön szerencse*, hogy ő nem „akárki", mert túlságosan gyenge riválissal elbánni nem művészet a Flocsek számára.)

---

[9] Uo., 14.

[10] Az emlékező felnőtt hangja is átforrósodik, amikor felidézi a „hőskor" ideológiájának leghatásosabb, mozgósító erejű mozzanatát: „... hisz én talán a legjobban gyűlöltem azt a pöffeszkedő, undok kölyköt: Sanyit. Őt és a társait, az összes Balogokat." Uo., 22.

[11] Külön elemzést igényelne a flocsekek pártjában még éppen jelenlévő Fantomasnak az a „kósza" – a többiek (és különösen az ellene folyamatosan intrikáló Genovéva) szemében abszurd – ötlete, hogy felejtsék el a balogokat, és ezentúl a gyűlöletes, furcsa felnőttekkel harcoljanak! Nem is olyan meglepő, hogy ezek után – a „meglett emberek" helyett – a javaslattevő lesz az ügyeletes ellenfél... nem kis részben a Szultán szerelme, Genovéva jóvoltából, aki bizalmas kapcsolatot ápol néhány „besorolhatatlan" lénnyel (közülük egyedül egy bizonyos „Bandi bácsit" nevesít az elbeszélő – lásd a 7. lapalji jegyzetet!). – Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a felnőttség önkorlátozását végrehajtó Vilma néni pendant-jának éppen Genovéva tekinthető: a gyermekek közül ő az egyetlen, aki nem idegenkedik a felnőttektől, sőt: koraérett kis hölgyként kifejezetten vonzódik hozzájuk, talán integrálódni is óhajt közösségükhöz.

A „lefokozást" követően Fantomas korábbi önazonossága megkérdőjeleződik; a hős befelé fordul, gondolkodása és viselkedése önállóbbá válik. Bár engedelmeskedik feljebbvalójának, a szultánnak: vállalja a kisebbségben lévő, eleve vereségre ítélt ellenfél hálátlan szerepét, sohasem érzi magát balognak, szeretne visszatérni a flocsekekhez. Később az egész játék lassanként értelmét, jelentését veszíti a számára, és ki akar szállni belőle. Habozását, teketóriázását azzal indokolja, hogy fél a gyávaság vádjától, amit bármikor ellene szegezhetnek rosszakarói (és tegyük hozzá: saját lelkiismerete is). Végül merész elhatározásra jut: le akar számolni a Flocsek normarendszeréhez fűződő maradék illúziójával is, s abban bízik, hogy ezzel együtt identitáskrízise is megoldódhat. Kívül helyezi magát a gyermekközösség egésze (győztes és vesztes) által elfogadott szabályokon, így parancsmegtagadása nem ítélhető meg az adott konvenció alapján.

A normaszegés fokozatosan megy végbe: Fantomas és társai először „csak" a rájuk kényszerített rituálé szabályait nem tartják be („mikor odaértek, nem köptünk a cipőnkre"[12], „előrehajolva a földre köptünk", majd: „ismét köptünk, most egyenesen a bokrokra"[13]; „a hengemateánál tüntettünk. Fütyörészve haladtunk el mellette", „eszünkben sem volt azt morogni: mutyuri krátye", „négyszer megismételtük... a műveletet",[14] stb.), de ez a szimbolikus ellenállás jelzésértékű a Szultán számára: hamar rá kell jönnie, hogy nem szórakozottságból cselekszenek másként a balogok, mint ahogy elvárná tőlük; hogy az alternatív viselkedés mögött szándékosság, tervszerűség rejlik. Eközben Fantomasék a drámát paródiává, komédiává változtatják; eltávolítják maguktól addigi sorsukat, létmódjukat, és nevetni kezdenek rajta („komolyságunkat csak előttük tudtuk megőrizni; a bokrok között percekig hahotáztunk"[15]). A rezisztencia és a vele járó rombolás hamarosan kulcsfontosságú szimbólumot és belső tartalmat is érint („délután elküldték a hadüzenetet jelképező rovátkázott almát. Válasz nélkül hagytam, sőt megettem.";[16] másnap: „ágyban maradtunk", „nyugalmasan heverészve hallgattuk a harctérre induló Flocsek zenés felvonulását"[17]). A folyamat végpontjához ér a „Nesztek itt a rongyotok, szervusztok!"[18] és a „Fütyülök rátok!"[19] kiáltásokkal. Nemcsak a zászlóból lesz ósdi vászondarabka, hanem az „ügy" is elveszíti kitüntetett jelentőségét, sőt: létjogát; a metafizika sarlatánságként lepleződik le, a pátosz felett győz az irónia, a spekulatív emelkedettség felett a közönséges „józan ész" destrukciója.

Fantomas nyílt lázadása lavinát indít el: a Szultán mögött álló egység is kezd megbomlani. Fokozza a zavart, hogy a „defetizmus" megnyilvánulásai a legváratlanabb helyekről érkeznek. A gyenge fizikumú, ám annál hősiesebb Éva fizikálisan támad Szabolcs ellen, hogy védje Fantomast; de a „csendes", „engedelmes" Lajos pálfordulása, verbális pártütése még fontosabb („Néki igaza van. Ha ő nem akar Balog lenni, akkor ő nem Balog."[20]). Lajos az egyéni szabadságot, a *választás*t méltányolja Fantomas esetében, és elutasítja azt a dogmát, miszerint a

---

[12] Uo., 26.
[13] Uo., 27.
[14] Uo., 27.
[15] Uo., 27.
[16] Uo., 27.
[17] Uo., 27-28.
[18] Uo., 28.
[19] Uo., 30.
[20] Uo., 33.

Szultán szava determináló erő (Szabolcs álláspontja: „ő Balog, neki Balognak kell lennie"[21]), sőt: hatásosan száll szembe azzal az érvvel is, hogy a fiút saját múltja predesztinálja erre a szerepre („ő Balog volt" – mondja a Szultán; Lajos válasza: „ő Flocsek volt. Ő nem született Balog."[22]). Majd a rebellis flocsek egy átütő erejű érvvel (szillogizmussal) megtöri a jóval gyengébben „argumentáló" Szabolcs makacsságát: „Azt akartuk, hogy Sanyiék tagadják meg a Balogot. Fantomas Fandor megtagadja, hát akkor miért harcolunk ellene tovább?"[23] A Szultán utóvédharcai ezek után már kifejezetten erőtlenek; az „uralkodó" végül szabad utat enged Fantomasnak.

Egy illúziója azért marad még Szabolcsnak (aki hirtelen a novella hősévé válik, miközben Fantomas szerepe a szemlélődésre korlátozódik): hisz abban, hogy társai mellette állnak, amikor megfelelő külsőségek között, méltóságteljesen „eltemeti" az „ügyet". A szép búcsú alkalmával utoljára szeretné élvezni, hogy hódolnak előtte, s hogy narratívája még szétesése pillanatában sem nélkülözi a nagyság ismertetőjegyeit. Túlretorizált stílusban kifejti (immár belátja ő is): „nem vagyunk többé Flocsekek"[24]; ha nincs balog, akkor flocsek sincs; mert egy csoport jellemző módon valamivel vagy valakikkel *szemben* határozza meg magát, a Flocsek pedig csak a balogok ellenében létezett (ha nincs ellenség, mi sem lehetünk azok, akik voltunk). Korábbi túlbuzgó híve, az intrikus Genovéva és összeesküvő társai azonban csak azért hallgatják végig patetikus, dagályos szavait (illetve azért kísérik figyelemmel a Flocsek „szent" tárgyainak ünnepélyes elégetését), hogy utána annál hatásosabban alázhassák meg a fogatlan oroszlánná vált Szultánt félelmetes, orkánszerű kacagásukkal. A párthívek galádabbul viselkednek, mint az ellenpárthoz tartozók: Fantomasék korábban csak a bokrok között mertek nevetni, míg Genovévàék nyíltan kigúnyolják leköszönő vezérüket. Ezután Szabolcs utoljára támadásba lendül – immár saját emberei ellen: fellépése először félelmet, azután szánalmat kelt. A narrátor „leláncolt kutyához"[25] hasonlítja az „uralkodót": a deheroizálás tetőfokára hág...

A mű vége felé azonban történik még egy fordulat (ami, ha jól belegondolunk, nem is olyan váratlan: szervesen következik az előzményekből): új szövetség alakul ki a Flocsek trónfosztott, kigúnyolt, Lear királyhoz hasonló szultánja – azaz: új önértelmezése szerint is már csak Szabolcs – és az utolsó balogok között. Ha tetszik: a nagy vesztesek fognak össze; egyesülnek a sírásban, miközben a többiek kacagnak. Ám Örley, pontosabban: az E/1. elbeszélő túlzottnak érzi a jelenet szentimentalizmusát, és egyidejűleg megcsillogtatja iróniáját is. Szabolcs különleges gesztusa, a Fantomasékkal kötött „egyezséget" szimbolizáló datolya-ajándékozás és -evés kapcsán a következőket olvashatjuk: „a magokat a padlóra köptük, a könnytócsák mellé."[26] Ahogy a mű számos más pontján, különböző minőségek (tragikum, malícia) keverednek ebben a szövegrészletben is.

---

[21] Uo., 33.

[22] Uo., 34. – Másképpen fogalmazva: Fantomas nem „ősbalog", hanem „újbalog" (ideiglenesen), s a Flocsek számára csak az előbbi csoporthoz tartozó individuum tekinthető valódi ellenségnek; olyannak, akit *szükségszerűen* harcban kell legyőzni.

[23] Uo., 34.

[24] Uo., 41.

[25] Uo., 43.

[26] Uo., 45.

De a csattanó még hátra van. Az elbeszélés ugyanis az alábbi mondatokkal zárul: „Tizenöt esztendő telt el azóta. Először voltam Flocsek, később lettem Balog. Most felnőtt vagyok. Hanyatlom."[27] Kár lenne tagadni, hogy az analízisre és távolságtartásra szerződött elemzőt e rendkívül tömör és plasztikus kifejezésmód lenyűgözi, már-már „naiv olvasóvá" változtatja.[28] Nehéz ehhez bármit is hozzátenni.

Hacsak azt nem, hogy az optimista közhelynek éppen a fordítottja igaz: az emberi élet nem fejlődésként, előrelépésként, hanem hanyatlásként értelmezhető. Az illúziók, az álmok világa kiürül; elvesznek az éltető rögeszmék. A hős először a kegyetlen, de boldog győztesek oldalán áll, azután átkerül a túlsó oldalra: a könyörtelen ideológia áldozatává, elégedetlen, sorsába belenyugodni nem hajlandó vesztessé válik. Majd megszabadul ettől a szereptől, de „kiválasztott" sem lehet újra, hiszen a Baloggal együtt a Flocsek is megszűnik. A Szabolccsal való „új szövetség" pillanatában Fantomas már „érettebben" gondolkodik, s az események után tizenöt évvel ez a folyamat egyértelműen kiteljesedik. Ha az emberek három csoportba tartoznak, akkor a nem-flocsek és nem-balog óhatatlanul *felnőtt*. Hogy ennek az egykori és mostani hős-narrátor számára rendkívül antipatikus létmódnak mi a pontos tartalma, azt csak sejthetjük az elbeszélő végletesen pesszimista utalásaiból. Nyilván nem a diadalmas közvetítettséget, az értelem és az igazság dáridóját, a megtalált integritást jelenti, hanem a közvetlenség mutációját, az ostobaság átöltöztetését, a hazugság igazsággá „fejlesztését", a szívósan leplezett otthontalanságot.

Mi több: a könyörtelenség alattomosabb és embertelenebb módjával szembesülünk itt, mint amit a legyőzött balogokkal szemben szadizmusra hajló Flocsek a fénykorában képviselt. A kegyetlensége mellett viszonylag „becsületes", szabálykövető és naiv Szultán beállítottságától sokban eltérő mentalitás ez. Talán a mindenkori győztes hatalomhoz dörgölődző, céljai elérése érdekében az eszközökben nem válogató Genovéva által megtestesített cinikus-pragmatikus gondolkodásmód állhat a legközelebb a felnőtt világban uralkodó szellemiséghez.

Annak igazolására, hogy mindez nem puszta belemagyarázás, álljon itt a következő, aforizmának is tekinthető Örley-idézet: „Az ember végtére is nem képviselheti sokáig azt a világnézetet, melyet minden ösztöne tagad. Legalább nyolcesztendős korában nem, később már könnyen megy az ilyesmi."[29] Ami igazán figyelemreméltó a számunkra, az a „később" időhatározó-szó, amely egyértelműen a felnőttség korszakára vonatkozik. A kiskorú *cselekvő* és a nagykorú *emlékező* személyisége meglehetősen bonyolult, ha úgy tetszik: dialektikus egységet képez ebben a szövegrészben (s természetesen az elbeszélt idő és az elbeszélés ideje is termékeny kölcsönhatásba kerül egymással). A korábbi önmagára visszatekintő narrátor-hős úgy éli újra „egykori" érzéseit, attitűdjét, hogy „azóta" megszerzett tudását, élettapasztalatát

---

[27] Uo., 45.

[28] Éppen ezért értetlenül szembesültem Ferenczi László sommás – roppant szigorú, ugyanakkor érvekkel alá nem támasztott – véleményével: „A befejezés egy irodalmi konvenció szerencsétlen kölcsönvétele. [...] A szimbolikus értékű realista történet kulturáltan megfogalmazott közhelyszerű csattanóval zárul." = *Örley István: A Flocsek bukása*, Itk, 1969, 632.

[29] Uo., 13. – Egyébként ez a mű expozíciójában szereplő, a befejezésre finoman előreutaló mondat a bizonyíték arra, hogy téves Ferenczi László megállapítása, miszerint a lezárás váratlanul éri az olvasót. = *i. m.*, 632.

is hozzáadja a gyermeki létezés *eltérő* voltát tiszteletben tartó, lélektani hitelességre törekvő rekonstrukcióhoz.

Eddig is tudtuk, hogy Fantomas flocsekként volt igazán önmaga. Hiába akarják „újbaloggá" átformálni, s hiába igyekszik ő is belsővé tenni a számára meghatározott látásmódot és életgyakorlatot, a kénytelen-kelletlen elhagyott és vissza nem szerezhető régi identitás még sokáig kísérti mindennapjait. De ezen a ponton az untig ismert flocsek-balog kettősség már kezd alárendelődni egy alig körvonalazott gyermek-felnőtt dichotómiának. A huszonhárom éves elbeszélő úgy látja: a gyermeki létmód erkölcsi fölényét éppen az adja a felnőtt létezéssel szemben, hogy míg az utóbbi elfogadja a meggyőződés és a szerep közötti diszharmóniát, az előbbivel hosszabb távon nem egyeztethető össze az elvtelenség, az alakoskodás. A gyermek Fantomas még fellázad a ráerőszakolt, alkatához nem illő „kötelezettség" ellen; a felnőtt viszont megbékél a *külső* és a *belső* közötti meg-nem-felelés valóságával, mi több: egy idő után a sajátjának ismeri el azt a hamis tudatot is, amely az általa betöltött funkcióhoz tapad. Így a „meglett ember" végső soron az autonóm *én* és a kényszerű társadalmi *szerep* nivellálása irányába halad előre, s ez a törekvés lassan elejét veszi a meghasonlásnak: az alapvető otthontalanságérzet látszólagos felszámolását jelentheti. Mi több: az imént felvázolt eszmei fordulat legitimálhatja a kötelességre való hivatkozást mint „hasznos" beszédmódot, s így a lelkiismeret „túlzásaival" szemben akár a könyörtelenség, a másokkal szembeni gátlástalanság igazolására is szolgálhat.

Összegzésként elmondható, hogy *A Flocsek bukása* esztétikai értékeinek mégoly vázlatos bemutatása sem lehetséges a mű etikai mozzanatainak számbavétele nélkül. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a parodisztikus elemekben tobzódó elbeszélés folyamatosan elmossa a határokat a „vad" (bár korántsem szabályozatlan) gyermeki, illetve a „civilizált" (bár korántsem mértéktartó) felnőtt világ között, s nem szavatolja egyikük komolyan vehetőségét sem. Ám az E/1. narráció – ironikus hangoltsága, játékos formai megoldásai ellenére – nem riad vissza attól sem, hogy morális tanulságokat fogalmazzon meg (ha ez nem is túl rokonszenves az esztétikum önelvűségében hívő posztmodern paradigma számára). Egyfelől feltárja a sokak által idillinek tekintett gyermeki létmód és a relatív értelemben vett közvetlenség világának súlyos belső ellentmondásait, másfelől egy hanyatlástörténeti sémára épülő – a gyermekkort a felnőttkor, a spontaneitást a kultúra fölé helyező – erkölcsi értékrendszert közvetít.

Bár műközpontú és nem összehasonlító elemzésre vállalkoztam, írásom végén mégis utalnék arra, hogy Örley ezzel a művel és a benne rejlő világképpel a legkevésbé sem áll egyedül: egy ismert világirodalmi vonulathoz is kapcsolódik, amelynek egyik legjelentősebb képviselője a XX. század első felében a *Rettenetes gyermekek* szerzője, Jean Cocteau. A francia író kisregénye ugyanazt a „dekadens" eszmét vagy életérzést közvetíti, mint *A Flocsek bukása*. Mindkét alkotás annak a modern jelenségnek a művészi dokumentuma, hogy a differenciált gondolkodású, kiábrándult, nemritkán sodródó felnőtt ember a kegyetlen szabályszerűségekkel teli, ám egyszerűbb, egyértelműbb s talán élhetőbb gyermeki világra mint elveszített édenre tekint.